

MULTIMODAL TRANSPORTIDA XALQARO TRANSPORTNING RAQOBATBARDOSHLIGINI KUCHAYTIRISH OMILLARI

Mualliflar:

dots Rahmatullayev Mustafouq,

Mamarajabov Xurshid,

Kamolova Mahliyo

Jizzax viloyati, Jizzax shaxri,

Islom Karimov prospekti – 4.

Jizzax Politexnika Instituti.

Annotasiya: Maqolada multimodal transportida xalqaro transportning raqobatbardoshligini kuchaytirish bilan bog'liq masalalar yoritilgan. Shu bilan birga transport aloqalari xalqaro iqtisodiy aloqalar faoliyatining muhim va ajralmas tarkibiy qismi ekanlig keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlari: Multimodal transporti, xalqaro transport, raqobatbardoshlik, kuchaytirish, ekspeditorlik shartnomasi, transport aloqalari. xalqaro iqtisodiy aloqalar.

Ключевые слова: Мультимодальные перевозки, международные перевозки, конкурентоспособность, укрепление, экспедиторское соглашение, транспортные связи, международные экономические отношения.

Keywords. Multimodal transportation, international transportation, competitiveness, strengthening, forwarding agreement, transport links, international economic relations.

Keng ma'noda xalqaro transport xizmatlariga to'g'ridan-to'g'ri transport faoliyatidan tashqari, turli xil operatsiyalar kiradi:

- yukni jo'natuvchining omboridan eng yaqin yuk terminaliga etkazib berish;
- magistral transport vositalariga yuklash;
- oraliq punktlarda transportning boshqa turlariga qayta yuklash;
- belgilangan joyga tushirish;
- yuklarni oraliq punktlarda vaqtincha saqlash;
- yuk hujjatlarini qayta ro'yxatdan o'tkazish.

Tegishli transport operatsiyalarini bajarish bilan bog'liq xarajatlar va uzoq masofali transport turlari bilan yuklarni tashish xarajatlari yuk egasining to'liq transport xarajatlarini tashkil etadi.

Shunday qilib, xalqaro transport jarayonida yuk egalari va tashuvchilaridan tashqari, turli xil xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, shu jumladan portlar va stantsiyalardagi yuk terminallari operatorlari ham ishtirok etmoqda. Xalqaro transportda, ayniqsa tayyor mahsulotlar va yarim tayyor mahsulotlar, yuklar bir necha bor ketma-ket

tashuvchilardan terminal operatorlariga, ulardan yana tashuvchilarga va hk. Shu bilan birga, yuk uchun javobgarlik sub'ektlari o'zgaradi.

Uning yuklari bilan operatsiyalar olib boriladigan barcha geografik joylarda o'zlarining tijorat manfaatlarini himoya qilish uchun yuk egalari ekspeditor vositachilar xizmatiga murojaat qilishadi (ba'zi mamlakatlarda ularni yuk agentlari va boshqalar deyishadi).

Ekspeditorlik shartnomasiga muvofiq, yuk egasi ekspeditorga o'z yuklari bilan aniq belgilangan operatsiyalarni bajarishni, masalan, yuklarni tushirish va tushirish, yuklarni saqlash, yuk hujjatlarini qayta ishlashni buyuradi. Yuk egasi ekspeditorga uning nomidan va uning nomidan xulosani yuk tashuvchilar bilan ishonib topshirishi mumkin; yuk tashuvchilar bilan hisob-kitoblar va terminal operatorlari bilan stvedoring ishlari; yuk egasi tomonida sudlarda va hakamlik sudlarida harakat qilish. Ekspeditor ko'plab mamlakatlar qonunlariga binoan komissiya agenti hisoblanadi.

Dunyoning aksariyat mamlakatlarida rivojlangan vositachilik tashkilotlari tarmog'i yuk egalarga ekspeditorlik kompaniyalari bilan o'zlarining har bir qiziqish joylarida to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar tuzish yoki umuman tashishni tashkil etish ishonib topshirilgan bitta bosh ekspeditor bilan shartnoma tuzish imkoniyatini beradi. Bosh ekspeditor yuk egasi nomidan har xil transport turlarini tashuvchilar va tovarlarni o'tkazish punktlarida ekspeditorlik tashkilotlari bilan shartnomalar tuzadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, dunyoda faqat milliy transport tizimlaridan ajratilgan, faqat xalqaro tovar va yo'lovchilar tashish uchun mo'ljallangan maxsus xalqaro transport mavjud emas. Xalqaro transportda turli xil mamlakatlarning milliy transportchilari o'zlarining harakatlanuvchi tarkibidan (dengiz va daryo kemalari, samolyotlar, vagonlar, avtoullovlar), shuningdek transport tarmoqlaridan (temir yo'l, avtomobil yo'llari, daryo, havo) va transport uzellaridan (dengiz va daryo portlari, aeroportlar) foydalanadilar. , temir yo'l stantsiyalari, avtovokzallar, yuk va yo'lovchi terminallari) alohida mamlakatlarning transport tizimlariga tegishli.

Transport aloqalari xalqaro iqtisodiy aloqalar faoliyatining muhim va ajralmas tarkibiy qismidir. Avtotransport vositalari tovar va xizmatlarning jahon bozorlaridagi etkazib beruvchilardan iste'molchilargacha harakatlanishini ta'minlaydi. Funktsional jihatdan transport to'g'ridan-to'g'ri aylanish jarayoniga xizmat qiladi va u bilan to'liq birlashadi. Tovarlar va xizmatlar aylanmasi jarayonini transport xizmatlaridan tashqarida tasavvur qilish qiyin.

Tovarlar va xizmatlarni tashish, go'yo ishlab chiqarish jarayonini davom ettiradi. Yaratilgan mahsulotni tashish narxi mahsulotning umumiy narxiga qo'shiladi va tannarxi va narxiga qo'shiladi. Ular qo'shimcha tarqatish xarajatlarini tashkil etadi va narxning muhim tarkibiy qismidir. Shu bilan birga, narxdagi transport xarajatlarining ulushi juda muhim bo'lishi mumkin (ishlab chiqarish narxining 30 foizigacha). Shuning uchun tashqi savdo shartnomasining muvaffaqiyati va uning iqtisodiy samaradorligi

ko'p jihatdan ma'lum bir yukning qanday tashilishi, transport uchun eng tejamkor va tezkor transport vositalaridan foydalanilishiga bog'liq.

Transport omili har doim jahon savdosini intensivlashtirishning muhim sharti sifatida qaralib kelgan. XVI - XVIII asrlarda amalga oshirilgan buyuk geografik kashfiyotlar to'g'ridan-to'g'ri dengiz transportining o'sishi bilan bog'liq bo'lib, bu jahon savdosi rivojiga kuchli turtki berdi. XIX asrda bug 'va elektr energiyasining kuchlarini o'zlashtirgan insoniyat transport vositalarini sezilarli darajada takomillashtirdi. Paroxodlar, temir yo'llar transportda haqiqiy inqilob qildi. Bularning barchasi, o'z navbatida, jahon iqtisodiy aloqalarining yanada rivojlanishiga hissa qo'shdi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar tovarlarning bir mamlakatdan ikkinchisiga ulkan oqimini olib keladi. Transport tarmog'ining o'zi milliy iqtisodiy tizimlar doirasida shakllanadi. Transportning barcha turlari (dengiz transporti bundan mustasno), avvalambor, o'z faoliyati uchun xo'jalik ichidagi maqsadlarga ega. Biroq, ular xalqaro transportga ham xizmat qiladi. Xalqaro savdo kengayishi va chuqurlashishi bilan xalqaro transport aloqalari rivojlanadi; Ularning doimiy o'sishi va sifatini yaxshilashning eng muhim omillari:

- 1) tashqi iqtisodiy faoliyatning sur'ati va hajmi;
- 2) ilmiy-texnik taraqqiyot, uning yutuqlaridan foydalanish transport vositalarining sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Xalqaro iqtisodiy aloqalarning transport xizmati ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: yuklarni tashish va yo'lovchilarni tashish. Biz asosan birinchi yo'nalishni ko'rib chiqamiz, chunki bu tashqi savdo shartnomalari bilan bevosita bog'liq. So'nggi 20-25 yil ichida tashiladigan tovarlar hajmining qisqarishi tendentsiyasi kuzatildi. 70-yillarning boshlarida xalqaro tashishning umumiy hajmi 4,5-4,6 milliard tonnani tashkil etgan edi. 1996 yilda yuk tashish hajmi 3,8 milliard tonnagacha kamaydi. Bu fakt xalqaro savdo stavkasining pasayishi emas, balki yuqori sifatli ekanligi haqida dalolat beradi. savdo tarkibidagi o'zgarishlar, bu erda yoqilg'i va xom ashyoning ulushi eng "transportni talab qiladigan" sifatida kamaydi.

Transportning ajralmas xususiyati uning xalqaro savdodagi alohida o'rinidir. Bir tomondan, xalqaro mehnat taqsimotida transport uni amalga oshirishning zaruriy sharti bo'lsa, boshqa tomondan transport sanoati transport xizmati sifatida sotiladigan mahsulotlarining xalqaro bozorlarida eksport qiluvchi rolini o'ynaydi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatda transportning o'ziga xos xususiyati - bu uning mahsulotlari - transport xizmatlari bozor iqtisodiyoti rivojlanishini tavsiflovchi barcha omillar ta'siriga ta'sir qilishidir. Avvalo, bu yoqilg'i narxlarining o'zgarishi, tovarlarni tashish uchun talab va taklif nisbati, turli davlatlarning siyosiy va iqtisodiy aloqalari holati va boshqa omillarni anglatadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilargacha bo'lgan uzoq masofalardagi turli xil tovarlarning ulkan massalarini

qayta ishlash va harakatlanishini ta'minlaydigan murakkab va o'ziga xos transport operatsiyalarini amalga oshirish kerak. Vaqt oralig'ida ularni amalga oshirish ketma-ketligi bilan o'zaro bog'liq bo'lgan transport operatsiyalarining uchta guruhini ajratib ko'rsatish kerak.

Operatsiyalarning birinchi guruhiga tashqi savdo bitimini amalga oshirishdan oldingi harakatlar kiradi. Ushbu transport operatsiyalari guruhiga quyidagi harakatlar kiradi: tashqi savdo transportini rejalashtirish, transport bozorlari kon'yunkturasini tahlil qilish, mintaqada tovarlarni tashish tariflari va shartlari, transport xarajatlarini rejalashtirish. Ikkinchi guruh transport operatsiyalari tashqi savdo bitimini amalga oshirish jarayonida vujudga keladi va transport shartlarini shartnomaga kiritish, tovarlarni tashish uchun tayyorlash, tashish uchun shartnomalar tuzish va ularni rasmiylashtirish, transport va jo'natma hujjatlarini ishlab chiqish, sug'urta, tovarlarning harakati ustidan nazoratni tashkil etish, sotuvchi yoki xaridorning hisob-kitoblari tashuvchi, bojxona, chegara, sanitariya, veterinariya operatsiyalarini rasmiylashtirish.

Transport jarayonida uning barcha ishtirokchilari: mahsulot ishlab chiqaruvchilar, xaridorlar, xaridorlar, tashuvchilar, vositachilar - turli xil normativ hujjatlar, milliy qonunlar va xalqaro huquqiy normalar, urf-odatlar bilan tartibga solinadigan murakkab iqtisodiy va tijorat huquqiy munosabatlariga kirishadilar.

Shuning uchun tashqi iqtisodiy faoliyatni transport tomonidan qo'llab-quvvatlash - bu texnik, texnologik elementlar, iqtisodiy, tijorat, huquqiy, tashkiliy ta'sirlar, transport operatsiyalarini boshqarish, partiyalar o'rtasida ko'chirilgan mahsulotlar, tovarlarni ishlab chiqarish, aylanmasi va iste'mol qilish sohasidagi turli xil usullardan iborat tizimdir.

Dunyoda faqat xalqaro transport uchun mo'ljallangan milliy transport tizimlaridan ajratilgan maxsus xalqaro transport yo'q. Xalqaro transportda turli mamlakatlarning milliy tashuvchilari o'zlarining harakatlanuvchi tarkibidan, shuningdek transport tarmoqlari (temir yo'l, avtomobil yo'llari, daryo, havo) va alohida mamlakatlarning transport tizimlariga tegishli transport uzellaridan foydalangan holda xizmat ko'rsatadilar.

Xalqaro transport - bu o'zaro kelishilgan yoki xalqaro miqyosda qabul qilingan iqtisodiy va huquqiy shartlar asosida bir mamlakatdan ikkinchisiga tovarlar va yo'lovchilarni tashish.

Xalqaro yuklarni tashish deganda, ushbu yo'nalishda ikki mamlakat o'rtasida kamida bitta chegara o'tish joyi bo'lgan taqdirda, sanoat yoki savdo ehtiyojlari uchun tovarlarni haq evaziga yoki haqisiz tashish tushuniladi.

Xalqaro transport ikki asosiy xususiyatga ega:

- 1) ular ikki yoki undan ortiq mamlakat o'rtasida amalga oshiriladi;
- 2) ularni amalga oshirish xalqaro shartnomalarda belgilangan shartlar bilan tartibga solinadi.

Birinchi belgi xorijiy element mavjudligidan iborat bo'lgan xalqaro transportning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqadi: transport chet elda amalga oshiriladi. Bunday holda, xalqaro transportni ichki transportdan ajratib turadigan aniq transport muammolari paydo bo'ladi.

Ikkinchi xususiyat xalqaro transportdagi huquqiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Chet davlat hududiga tovarlar va yo'lovchilarning kelishi ikki xil huquqiy vaziyatda amalga oshirilishi mumkin: xalqaro tashish to'g'risida ikki tomonlama yoki xalqaro kelishuv mavjud bo'lganda yoki u yo'q bo'lganda. Turli xil shtatlarda transportning ayrim turlarining ishlashidagi farqlar ko'pincha ichki qonunlar asosida yo'llarda tashishga imkon bermaydi (bu ayniqsa temir yo'l transporti uchun to'g'ri keladi). Amalda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish maqsadida transport bo'yicha xalqaro shartnomalar tuziladi.

Xulosa qilib aytganda o'z navbatida, barcha operatsiyalarni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin. Transport operatsiyalarining birinchi guruhiga tashqi savdo operatsiyasini amalga oshirishdan oldingi harakatlar kiradi. Bunga quyidagilar kiradi: tashqi savdo transportini rejalashtirish; transport bozorlari kon'yunkturasini tahlil qilish, mintaqada yuklarni tashish tariflari va shartlari; transport xarajatlarini rejalashtirish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Информационные технологии управления: Учебное пособие. Под.ред. проф. Г.А. Титаренко.– 2-е изд., доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 439с.
2. Икрамов М.А. Автомобильно-дорожный сектор государств центральной Азии: проблемы и перспективы развития /М.А.Икрамов, А.А.Зохидова, В.А.Топалиди. –Ташкент:Изд-во Нас. Библиотеки Узбекистана им.Алишера Навои, 2011.-155с.
3. Мамаев, Г. И., & Бакиров, Л. Ю. (2022). Проблемы уличных парковок и зарубежный опыт организации парковок. *Universum: технические науки*, (5-4 (98)), 57-61.
- 4.Мамаев, Ф. И., & Бакиров, Л. Ю. (2022). КЎЧА БЎЙЛАБ ТЎХТАБ ТУРИШ ЖОЙЛАРИНИНГ ҲАРАКАТЛАНИШ ХАВФСИЗЛИГИГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 520-524.
5. J. R. Kulmuxamedov. *Transport logistikasi asoslari* J. 2013g.
6. Lester A. Hoel, Nicholas J. Garber, Adel W.Sadek. *Transportation infrastructure engineering/ A Multimodal integration*. University of Vermont.
- 7.Бутаев Ш.О., Мадаминов Ю.И. Совершенствование методов управления процессами автомобильных перевозок грузов.Ташкент:Фан, 1988.-150 с.
- 8.Модели и методы теории логистики: Учебное пособи. 2-е изд./Под ред. Лукинского В.С. СПб: Питер. 2007. -448 С.

9. Raxmatullaev M. Qosimov S.X. Yuk oqimini logistik kuzatuv va komplekslarini mahalliyashtirish omillari. Ilmiy-tex. jur. 23 (8) 52.
10. Raxmatullaev M. Qosimov S.X. Современные инновации и технологии организации перевозки. Ilmiy – texnik jurnal 23 (9) 167.
11. Aleksander Sladkowski. Intelligent transport systems-problems and perspectives. Springer.-2016. – 307 ps.
12. Barbara Flugge. Smart mobility – connecting everyone. 2017.
13. Косимов, С. Х., & Нишнонов, А. О. У. (2021). Пути развитие логистической системы при организации перевозки грузов на международных маршрутах. Academic research in educational sciences, 2(3).
14. Косимов, С. (2021). ПРИМЕНЕНИЕ ОБУЧАЮЩИХ ПРОГРАММ-ТРЕНАЖЕРОВ В ОБУЧЕНИИ ПРЕДМЕТА «ЛОГИСТИКА ТРАНСПОРТА». InterConf.
15. Косимов, С., & Косимов, Б. (2021). ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕРМИНАЛОВ В ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ. InterConf.
16. Qosimov, S. (2021). METHODOICAL BASIS FOR TEACHING ELECTRONIC EDUCATION. InterConf.
17. Шарипова, Н., & Рахматуллаев, М. (2021). К ВОПРОСУ О НАЗНАЧЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ДОРОЖНЫХ КОНТРОЛЕРОВ В СИСТЕМЕ ДОРОЖНОЕ УПРАВЛЕНИЕ. InterConf
18. Akmal Azimov, & Abdukarim Muxtarov (2021). Yo'lovchi tashuvchi avtotransport korxonalarining samaradorligini belgilovchi omillar tahlili. Academic research in educational sciences, 2 (4), 1395-1340. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00749.
19. Abdunazarov J.N Almatov M.I “Jamoat transportini samarali ishlashi prinsiplari” ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ТЕХНИК, МУҲАНДИСЛИК ВА ТЕХНОЛОГИК МУАММОЛАРИ ИННОВАЦИОН ЕЧИМЛАРИ мавзусидаги Халқаро миқийёсидаги илмий-техник анжумани материаллари тўплами 1- Қисм (2021 йил 29-30 октябрь) 516-бет
20. Xoshimova Sh. S Effective organization of cargo terminal activity criteria //Eurasian journal of academic research Innovative Academy Research Support Center (2023 yil 18-25 august). 139-143 b.